

**ПРОФЕССОР КАЛЛИ АЙИМБЕТОВ
АСАРЛАРИДА МИЛЛИЙ МАДАНИЯТИМИЗ
ЗИЁЛИЛАРИ ХИЗМАТИНИНГ ТАДКИК
ЭТИЛИШИ**

Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Қорақалпоқ давлат
университети

**PROFESSOR KALLI AYIMBETOV'S WORKS ON
THE STUDY OF THE CONTRIBUTION OF OUR
NATIONAL INTELLECTUALS**

Aytmuratova Janylsyn Jalgasovna, Karakalpak State
University

**ПРОФЕССОР КАЛЛИ АЙИМБЕТОВ В СВОИХ
ТРУДАХ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ВКЛАДА
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ**

Айтмуратова Жанылсын Жалгасовна, Каракалпакский
государственный университет

<https://orcid.org/0000-0001-7301-9763>

e-mail:

aytmuratova88.88@mail.ru

Аннотация: Мақолада қорақалпоқ адабиёти ривож, айниқса, қорақалпоқ адабиёти ва адабий тилини тадқиқ қилиш бўйича тамал тошини қўйган олимлардан бири, филология фанлари доктори Қалли Айимбетовнинг хизматлари ва у томонидан тадқиқ этилган миллий зиёлилар хизмати ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: чалқ донолиги, фольклор, адабиёт ва санъат, “Тонг нури” труппаси.

Abstract: The article discusses the contributions of Doctor of Philology Kalli Ayimbetov, one of the scholars who laid the foundation for the study of Karakalpak literature and literary language, as well as his research on the contributions of national intellectuals.

Key words: folk wisdom, folklore, literature and art, “Tong Nuri” troupe.

Аннотация: В статье рассматриваются заслуги доктора филологических наук Калли Айимбетова, одного из ученых, заложивших основу изучения каракалпакской литературы и литературного языка, а также его исследования вклада национальной интеллигенции.

Ключевые слова: народная мудрость, фольклор, литература и искусство, труппа “Тонг нури”.

КИРИШ. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 3 август куни Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувида “Миллий маданиятимиз, адабиёт ва санъатимизни ривожлантириш – халқимизнинг маънавий дунёсини ривожлантиришнинг мустаҳкам асоси”

деб номланган баёнотида “Ҳозирги вақтда, маданият соҳасида ёвузликка қарши маърифат билан курашиш, ёшларимизни ҳақиқий санъатни англашга ўргатиш, уларнинг эстетик оламини соғлом тарзда шакллантириш бўйича олдимизда ўта муҳим вазифалар турибди”¹ деб таъкидлаганидек, бугунги куни бизлар учун

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш халқимиз маънавий

оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” маърузаси//Халқ сўзи. 2017й., 4 август.

миллий маданиятимизнинг ривожланишига катта ҳисса қўшган фидойи зиёлиларимизнинг хизматини ўрганиш катта аҳамиятга эга.

Қорақалпоғистон зиёлилари Республикамизда олиб борилган фан ва маданият соҳасидаги изланишларда доимо фаол қатнашиб келган. Ўтган асрнинг 20-30 йилларида Н.А.Баскаков, А.А.Мельков, С.А.Малов, А.А.Соколов, П.П.Иванов, С.П.Толстов каби таниқли рус олимлари қорақалпоқ адабиёти, тили ва тарихини ўрганиши баробарида кўплаб шогирдларни етиштиришга ҳам хизмат қилдилар. Натижада уларнинг кўпчилиги ХХ асрнинг 40-50-йилларида етук фан ва маданият ходимларига айланди.

Қорақалпоғистонда филология фанларининг асосини яратувчиларнинг бири, филология фанлари доктори, профессор Қалли Айимбетов ўзининг илмий асарларида Қорақалпоғистон маданияти ва санъатининг ривожига катта ҳисса қўшган маданият арбобларининг хизматини ўрганишга катта аҳамият қаратган.

Қ.Айимбетов ўтган асрнинг 20-30-йилларида талабалик вақтидан республикамизнинг маданиятини, санъатини, таълим ва маънавий ишларини ривожлантиришга ҳисса қўшган ёш талант эгаси сифатида кўзга ташланди.

Профессор Қалли Айимбетов ёшлигидан илм йўлини танлаган даврда таниқли давлат арбобларидан Қасым Өўезов, илм, адабиёт ва маданият соҳасида Сейфулғабит Мажитов, Нажим Давқараев, Асан Бегимов, Айтбай Матъякубов, Хожакмет Ахметов, Абдираман Утепов каби иқтидорли ижодкорлар бирга ишлашди. Қалли Айимбетовнинг илмга қадам қўйган даврини, таниқли давлат арбоби, эл оғаси, меҳнат қаҳрамони Қаллибек Камалов ўзининг “Халқ донолигини эъзозлаб ўтган олим” мақоласида қўйдагича баҳолайди. “Ўттизинчи йиллардан бошлаб қорақалпоқ халқининг этнографиясини ва фольклорини тўплаш ишлари бўйича. А.Л.Мельков, С.Е.Малов, А.А.Соколов, С.П.Толстов, П.П.Ивановларнинг Қорақалпоғистонда ташкил этилган илмий экспедицияларида таржимон ва йўл бошловчи

ишларини олиб борган инсон”, -деб кўрсатганидек, у ҳақиқатан ҳам қорақалпоқ фольклорини тадқиқ этувчиларнинг ташаббускори бўлди.

“1938-йили Қорақалпоғистонда тил ва адабиёт илмий тадқиқот институтининг очилиши ва уни тажрибали олим Қ.Айимбетовнинг бошқаруви қорақалпоқ фольклори билан халқ шоирлари асарларининг кенг қўламда тўпланиши ва тадқиқ этилишига сабабчи бўлди. Н.Давқараев, О.Кожуров, С.Мауленов, Ш.Хожаниязов, А.Бегимов, Н.Жапақов, А.Шамуратов, Қ.Ермановлар билан биргаликда Қ.Айимбетов эски маданий меросларимизни тўplash ва уларнинг энг яхши намуналарини чоп этиш ишларига фаол қатнашди”, -деб баҳолайди филология фанлари доктори Қ.Байниязов.

Академик Жуманазар Базарбаевнинг “Қалли Айимбетовни қорақалпоқ фольклорини тадқиқ этивчиларнинг отаси” деб таъкидлаганидек, у ўзининг 1960, 1968, 1972, 1988-йилларда Қорақалпоғистон босмасида нашр этилган “Халық даналығы” асарида қорақалпоқ жировчилик санъатининг шаклланиши ва ривожланишида жировлар мактаби шажарасини ёзиб қолдиради. Бунда кўбизнинг пири Қўрқит ота ва Суппасли Сипира Жировдан бошлаб, ўтган асрнинг ўрталаригача қорақалпоқ жировларининг шажара жадвалини тузади. Олим ўз асарларида Жийемурат Жиров, Нурабулла Жиров, Қурбанбай Жиров, Есемурат ва Қыяс Жировларнинг репертуарлари, маҳорат билан ижро қилган дostonлари ва улардан ёзиб олинган дostonларнинг вариантлари ҳақида бебаҳо маълумотлар беради. Профессор Қалли Айимбетов юқорида келтирилган асарнинг 129-146-бетларида Қорақалпоқ бахшичилик санъатининг шаклланишидаги ва ривожланишидаги генеологик шажара жадвалини Ақимбет бахшидан бошлаб, Амет Тарихов оралиғидаги бахшиларнинг ижодий маҳорати ва шогирд тайёрлаш йўли ҳақида тарихий манбаларни ёзиб қолдиради. Ушбу асарнинг 152-бетиде йигирмадан ортиқ қорақалпоқ қиссахон шоирларининг генеологик шажарасининг жадвалини тузади².

2 Байниязов Қ. Профессор Қалли Айимбетов. Илимий-биографиялық очерк. - Нөкис: Илим, 2006. 68 б.

Қиссахонлардан Қоразбек шоир, Қози Маўлик, Мамбетнияз шоир, Садиқ, Аяпберген, Аббаз, Қазақбай, Қаўендер ижоди хақида маълумотлар беради.

Филология фанлари доктори профессор Камал Мамбетовнинг “Агар Қорақалпоғистоннинг 1913-йилдан 1973-йиллар оралиғидаги олтмиш йиллик тарихи ёзилиши зарур бўлса, хақиқий тарихни фақатгина Қалли оғанинг ўзидан ёзиб олиш мумкин”³, деган сўзлари олим томонидан ёзилган асарларнинг миллий маданиятимиз, тарихимиз, адабиёт ва санъатимизни ўрганиш учун аҳамиятли манба эканлигини кўрсатади. Профессор Қ.Айимбетов томонидан 1972 йили ва сўнгги 2008 йили “Қарақалпақстан” босмасидан нашр этилган “Өткен кўнлерден елеслер” асарида чорак асрдан зиёд воқеаларни ўз ичига оладиган республикаимизнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаётида вужудга келган тарихий ўзгаришларни ёзиб қолдиради. Айниқса, олимнинг Қорақалпоқ халқининг ўз олдиға ўтов тикиб, мустақиллик учун кураш йўлида жонини фидо қилган давлат арбобларидан Аллаяр Досназаров, Қасим Авезов, Ибройим Бекимбетов, Керимберди Сағдуллаев, Матекке Жуманазаровларнинг ўз даврининг билимли, иқтидорли ўғлонлари сифатидаги ташкиллаштирувчи хизматлари хақида сўз этилади.

Олимнинг “Өткен кўнлерден елеслер” асарида республикаимизда дастлабки таълим, фан, маданият ва санъат муассасаларининг очилишида фидойилик кўрсатган устоз ва маънавият зиёлиларидан Ҳилал Баймухамедов, Сейфулғабит Мажитовнинг таълим соҳасидаги хизматларини ёзиб қолдиради.

1927 йили май ойида Қорақалпоғистонда миллий санъатимизнинг ривожланишидаги “Маданият маркази” бўлган миллий давлат театрига асос солган “Тонг нури” труппасининг тузилишида Тўрткўл шаҳар Педтехникуми муаллими Зариф Қосимовнинг хизмати хақида сўз этилади.

Қалли Айимбетов Тўрткўл шаҳрида таълим олган вақтларида республикаимизда театр санъатининг шаклланишига асос солинган. “Тонг нури” труппасининг аъзоси драматург Абдираман Утеповнинг Қорақалпоқ халқининг адабиёти билан маданиятини ривожлантиришида энг дастлабкилардан бўлиб театрда драма спектаклларининг қўйилишига фаол иштирок этганлигини кўрсатади. Профессор Қ.Айимбетов “Өткен кўнлерден елеслер” асарининг VII-VIII бўлимида Олмаота шаҳрида билим олган талабалик йилларида профессор Шанжар Асфендияров, қозоқ халқининг таниқли маърифатпарвар шоир ва ёзувчиларидан Мухтар Авезов, Академик Е.Тарле, Сакен Сейфулин, Нозир Туракуловларнинг устозлик ва илмий-адабий ижодий хизматлари хақида маълумотлар ёзиб қолдиради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Айимбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. - 326 б.
2. Айимбетов Қ. Өткен кўнлерден елеслер. – Нөкис: Илим, 2008. -328 б.
3. Камалов Қ. Илимли елге нур жаўар. - Нөкис: «Илим», 2010. - 92 б.
4. Қўчқаров Я. Тўрткўл тарихи. Ҳикоялар, хотиралар, бадиалар, манбалар. -Урганч: Хоразм, 2006.
5. Байниязов Қ. Профессор Қаллы Айимбетов. Илимий-биографиялық очерк. -Нөкис: Илим, 2006.68 б.

³ Қ.Камалов. «Халық даналығын қәстерлеп өткен алым». Илимли елге нур жаўар. –Нөкис: «Илим», 2010-ж. 43-бет.